

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
КАФЕДРА АРХЕОЛОГІЇ, ЕТНОЛОГІЇ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
ЦЕНТР АНТИКОЗНАВСТВА ТА МЕДІЄВІСТИКИ

ОДЕСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ НАН УКРАЇНИ

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XIV

ОДЕСА
ОНУ
2023

УДК 94(100)“-05/17”(08)

C773

Рецензенти:

- С. Б. Сорочан** – д.і.н., професор, зав. кафедри історії стародавнього світа та середніх віків ХНУ імені В. Н. Каразіна;
О. А. Довгополова – д.філос.н., професор кафедри філософії ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

- О. М. Луговий** – к.і.н., доц., науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики, головний редактор;
В. В. Чепіженко – к.і.н., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, керівник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Т. О. Ізбаш-Гоцкан – к.і.н., доц., доцент кафедри археології, етнології та всесвітньої історії, науковий співробітник Центру антикознавства та медієвістики ОНУ імені І. І. Мечникова;
В. Г. Кушнір – д.і.н., доц., декан факультету історії та філософії ОНУ імені І. І. Мечникова;
І. В. Нємченко – к.і.н., доц., почесний керівник Центру антикознавства та медієвістики;
О. В. Смигитина – д.і.н., проф., зав. кафедри археології, етнології та всесвітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
О. Б. Шевченко – к.і.н., старший науковий співробітник Одеського археологічного музею НАН України.

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету історії та філософії
ОНУ імені І. І. Мечникова.

Протокол № 1 від 12 вересня 2023 р.

C773 Стародавнє Причорномор'я. Випуск XIV / Голов. ред. О. М. Луговий. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2023. –
524 с.

ISBN 978-617-689-483-4

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XIV читань пам'яті П. Й. Каршиковського, міжнародної конференції, проведеної ОНУ імені І. І. Мечникова та Одеською Національною науковою бібліотекою 10–12 березня 2023 р.

ISBN 978-617-689-483-4

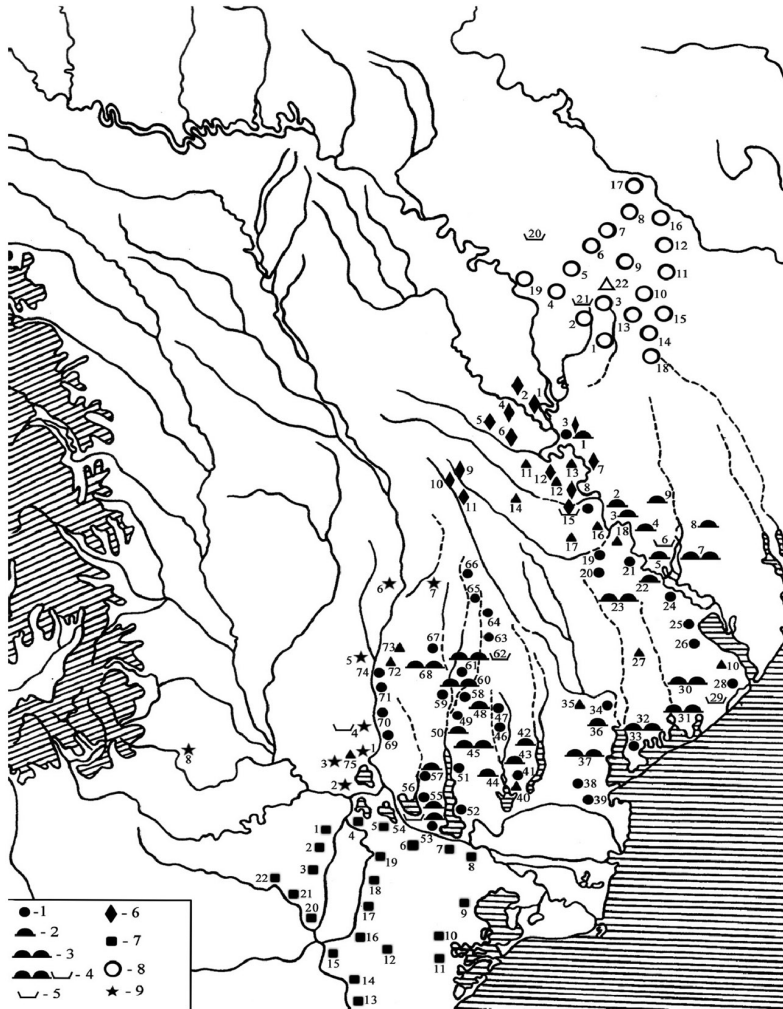
УДК 94(100)“-05/17”(08)
© Колектив авторів, 2023
© Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова, 2023

С. Агульніков (Кишинів)

**ПЕРЕХІДНИЙ ПЕРІОД ВІД ЕПОХИ ПІЗНЬОЇ БРОНЗИ
ДО РАННЬОГО ЗАЛІЗНОГО ВІКУ
В ПРУТО-ДНІСТРОВСЬКОМУ МЕЖИРІЧЧІ**

Питання хронології та періодизації пам'яток Білозерської культури Пруто-Дністровського межиріччя варто розглядати з урахуванням аналогії у сусідніх та попередніх культурах, а також із залученням матеріалів епохи пізньої бронзи Центральної Європи, Середземномор'я та Північного Кавказу. Хронологічно білозерські старожитності регіону традиційно розділяють на два періоди – ранньобілозерський та пізньобілозерський¹. Ранньобілозерський період в плані матеріальної культури багато в чому схожий на попередню сабатинівську культуру². Сабатинівська культура загалом є базовою для подальшого розвитку Білозерської культури, а ряд її компонентів фіксується аж до фіналу білозерського часу. Разом з тим в її формуванні брали участь різноманітні прототипи Нижньодунайських горизонтів прокресленої кераміки типу Римнічеле-Сіхляну, Темеоань, Пребабадаг, не виключаючи пізньої фази культури Кослоджень, що були основними культурними компонентами в складанні Балтського варіанта Білозерської культури³. Проміжним горизонтом, що його виділяють на території Пруто-Дністровського межиріччя, була група Холеркань-Ханска з переважанням ранньогальштатської прокресленої кераміки, датований кінцем XII – початком X ст. до н.е., фінальна стадія котрого співпадає з початком групи Козія-Сахарна⁴.

У господарстві попередньої Сабатинівської культури (XVI/XV–XIII ст. до н.е.) було відмічено елементи землеробства в сучасній зоні сухого степу, що надійно асоціюється зі значною кліматичною вологістю в той час. Білозерська культура сформувалася на заключному етапі бронзової доби (XII–X ст. до н.е.). Фінальна фаза Білозерської культури визначалася так: населення Білозерської культури, або те, що від нього залишилося на початок I тис. до н.е., під час наростаючого погіршення природно-економічних умов було вимушене залишити межі степів і вирушити частиною на північ у лісостеп, що стало імпульсом до виникнення культури Козія-Сахарна, а частиною на захід, за Дунай⁵. Не виключено, що напрямок міграції білозерського населення Дунай-Дністровського межиріччя позначає Суворовський курганний могильник у Нижньому Подунав'ї⁶, а також численні знахідки білозерської кераміки на епонімній пам'ятці Бабадаг⁷, а також на пам'ятках у нижній течії Прута в Запрутській Молдові – Темеоань, Винеторь⁸.

1. Поселення Білозерської культури
2. Окремі кургани Білозерської культури
3. Курганні могильники Білозерської культури
4. Курганно-грунтові могильники Білозерської культури
5. Грунтові могильники Балтської групи
6. Пам'ятники культури Холеркань-Ханска
7. Пам'ятники культури Бабадаг
8. Пам'ятники культури Темеоань

Неподалік села Сахарна (р-н Резіна, Республіка Молдова) розташована особлива мікрозона, зумовлена різноманітністю форм рельєфу геології або різноманітністю типів ґрунтів. Цей мікрорегіон став особливим місцем численних проникнень і взаємодії доісторичних суспільств в епоху пізньої бронзи і раннього заліза. Послідовність культурно-історичних об'єктів і взаємодій у цій мікрзоні було визначено наступним чином: три відкриті поселення і кілька могил у некрополі Сахарна-I, (Ціглеу), Дялул Монастирів⁹ було віднесено до культурної групи Холеркань-Ханська (XII–XI ст. до н.е.). Аргументація на користь присутності в Сахарні ранніх пам'яток була обґрунтована О. Г. Левицьким на прикладі наявності єдиного гальштатського горизонту кінця XII – початку XI ст. до н. е., зокрема й білозерських елементів. Загалом ранньогальштатський керамічний комплекс Балкано-Подунав'я з періоду пізньої бронзи став потужною основою для складання лощеного орнаментованого посуду, принесеного носіями культури Козія-Сахарна в лісостеп між Прутом і Дністром¹⁰. У тому числі до керамічного комплексу Сахарни потрапляють і елементи Білозерської культури. Білозерська культура сформувалася на заключному етапі бронзової доби (XII–X ст. до н. е.), коли кліматичні умови в цей час були цілком сприятливими. Формування культурних відкладень з артефактами пізньої Сабатинівської та Білозерської культур відмічено на поселеннях Сахарна Ціглеу та Дялул Монастирів¹¹. Формування культурних відкладень з артефактами пізньої сабатинівської та Білозерської культур на поселеннях Сахарна-Ціглеу датуються XIII/XII–XI ст. до н. е. (радіовуглецеві дати: **1266–1100 рр. до н.е.**)¹². Зі свого боку дати розвинутого етапу Білозерської культури датуються XI–X ст. до н.е. У могильнику Козаклія, що належить до Білозерської культури і розташований у степовій зоні Дунайсько-Дністровського межиріччя, дані визначено в проміжку, який датовано приблизно **1108–900 рр. до н.е.**¹³ Близькі за часом дати визначаються і для матеріалів Кочковатівського могильника, які також датуються другою половиною XI–X ст. до н.е. Дата за C-14 зразків вугілля з поховання 1 у кургані 32 становить **930 р. до н.е.**¹⁴

За матеріалами горизонту Холеркань-Ханська з пам'ятки Сахарна, Дялул Монастирів у лабораторії радіометрії м. Познань отримано такі дані – Pz-137538 (2175±35 BP), Pz-137540 (2210±30 BP) і Pz-137541 (2230±35 BP)¹⁵, які вкладаються в другу половину XI–X ст. до н. е., що відповідає білозерським датам. Кліматичні зміни в басейні Дністра в бік аридизації приблизно в XI–IX ст. до н. е. послугували поштовхом до поширення культурних спільнот Козія-

Сахарна. Отже, матеріали Білозерської культури, спільно з матеріалами пізньобронзових утворень, могли з'явитися в лісостеповій зоні не на фінальній фазі свого існування, а паралельно з імпортом або в процесі просування культур Нижнього Подунав'я на території Середньої течії Дністра зовсім не через причини «агресивних» дій кіммерійських (передскіфських) племен, а внаслідок кліматичних змін в період транзиції від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку.

(переклад українською – В. Ченіженка)

- ¹ Ванчугов В. П. Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье. Киев 1990.
- ² Агульников С. Хронология и периодизация белозерских памятников Пруго-Днестровского междуречья // Revista Arheologică SN , vol.1, nr.1 Chişinău 2005,77-92.
- ³ Ванчугов В.П. Керамика с прочерченным орнаментом из памятников поздней бронзы Северо-Западного Причерноморья // Древности Причерноморских степей. Киев 1993,28-39.
- ⁴ Leviţki 1994, O. Leviţki Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean in complexului hallstian timpuriu cu ceramica incizată // Relations thraco-illyro-helleniques (Bucureşti 1994), 219-256Grupul Holercani-Hansca. Aspectul Pruto-Nistrean in complexului hallstian timpuriu cu ceramica incizată//Relations thraco-illyro-helleniques , Bucureşti 1994, 219-256.
- ⁵ Бруяко И.В. Ранние кочевники в Европе (X-Vвв.до Р.Х), Кишинев 2005, 77.
- ⁶ Бруяко И.В. Там-же, 77.
- ⁷ Morintz 1987: S. Morintz S., Noi date şi probleme privind periodă hallstiană timpurie şi mijlocie în zona Istro-Pontică (Ctreceţările de la Babadag) // Thraco-Dacica. Bucureşti1987, T.VIII, nr.1-2,39-71.
- ⁸ Leviţki O, 2002, Lumea tatică şi masivul cultural Nord-Pontic în perioadă hallstiană timpuriu (sec. XII-XI i.e. n.) Autoref. Tezei d-r habilitat ,Chişinău 2002, 21-22.
- ⁹ BĂŢ M., ZANOCI A., Date radiocarbon din situl aparţinând primei epoci a fierului de la Saharna Mare–Dealul Mănăstirii (Republica Moldova) // Peuce, S.N. Tulcea 2022, nr.22, 8-9.
- ¹⁰ Кашуба М.Т. Раннее железо в лесостепи между Днестром и Сиретом (культура Козия-Сахарна)//Stratum plus, S. Petersburg, Kishinev, Odessa, Bucharest 2000, nr.3, 241-493.
- ¹¹ Kulkova and others 2022: Kulkova M., Kashuba M., Agulnikov S., Kulkov A., Streltsov M., M. Vetrova M., and Zanoci A., Impact of Paleoclimatic Changes on the Cultural and Historical Processes at the Turn of the Late Bronze-Early Iron Ages in the Northern Black Sea Region // Heritage 2022, 5, Bazel, pp. 2258–2281.
- ¹² Kulkova and others 2022, 2259.
- ¹³ Kulkova and others 2022, 2259-2260.
- ¹⁴ Ванчугов В.П., Субботин Л.В., Дзиговский А.Н., Курганы Приморской части Днестро-Дунайского Междуречья, Киев 1992.
- ¹⁵ Baţ, Zanoci, 2022, 10-11.

Перелік скорочень

Abbreviations

- АА – Археологический альманах. Донецк.
АВУ – Археологічні відкриття в Україні
АЗ – Археологические записки Донского археологического общества.
АИМ – Археологические исследования в Молдавии. Кишинев,
Штиинца.
АМА – Античный мир и археология
АО – Археологические открытия
АПУ – Археологічні пам'ятки України
БФ – Боспорский феномен
БЧ – Боспорские чтения
ВДИ – Вестник древней истории
ДАОО – Державний архів Одеської області
ДП – Древнее Причерноморье. Одесса.
ЖМНП – Журнал Министерства народного просвещения
ЗООИД – Записки Одесского общества истории и
древностей
ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені
В. І. Вернадського.
КСИА – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. М.-Л.
МАСП – Материалы по археологии Северного Причерноморья
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва;
Ленинград: АН СССР.
НАРМ – Національний архів Республіки Молдова.
ОВ – Одесский вестник
СА – Советская археология
СП – Стародавнє Причорномор'я. Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова
ССПК – Старожитності степового Причорномор'я і Криму. Запоріжжя
ACSS – Ancient Civilizations from Scythia to Siberia.
BSPF – Bulletin de la Société préhistorique française. Paris.
FGH – Die Fragmente der Griechischen Historiker.
IOIb – Надписи Ольвии. 1968.
IOSPE, I² (*IPE I*²) – Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis
Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis, 1916. Vol.1. Ed.2.
*IPE I*² – Latishev B. 1916. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti
Euxini Graecae et Latinae. Petropolis
SB – Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten, begründet im
Auftrag der Strassburger Wissenschaftlichen Gesellschaft.
SEG – Supplementum epigraphicum Graecum
SP – Stratum plus
TE – Theatrum europaeum

БІОІСТОРИОГРАФІЯ ТА ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

<i>Дьомін О. Б.</i> Рецензії в контексті персональної наукової історії професора П. Й. Каришковського	5
<i>Левченко Г. С.</i> Публікації з археології на сторінках газети «Одесский вестник» (1820-ті – 1830-ті рр.)	11
<i>Сапожников І. В., Айсфельд О.В., Корчемна І.С.</i> Програма ОТІС 1882–1884 років з археолого-історико-етнографічного опису міст і сіл Причорномор'я та Приазов'я.....	18
<i>Музичко О. Є.</i> Діяльність Ф. І. Успенського в Одесі: питання про школу істориків видатного вченого	29
<i>Лиман С. І.</i> Середньовічна історія слов'янських народів у творчості Степана Михайловича Кульбакіна: харківський період його науково-педагогічної діяльності (1904–1919)	44
<i>Гордієнко Д. С.</i> «Слово о полку Ігоревім» Володимира Перетца в історії української археології	51
<i>Попова Т. М.</i> «Ідея ритму» в науковій спадщині П.М. Біцилли (до дня пам'яті).....	65
<i>Налівайко А. О.</i> Джерелознавство середніх віків в дослідженнях Л. Беркута	75
<i>Левченко В. В.</i> Доля археолога: штрихи до біографії В. О. Пора-Леонович (до 80-х роковин від дня смерті)	82
<i>Майборода П.А.</i> З історії кафедри стародавнього світу та середніх віків Одеського університету. Частина І. Кафедра історії стародавнього світу в 1934–1941 рр.....	90
<i>Венгер А.Г.</i> Внесок Миколи Ковальського (1929–2006) у вивчення наративних джерел доби пізнього середньовіччя	102
<i>Степанян К. І.</i> До питання морфології та типології історичних соціокультурних спільностей	108

ПЕРВІСНА ІСТОРІЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

<i>Піструїл І. В.</i> Скребки типу «Carene» верхньопалеолітичного поселення Анетівка II.....	122
<i>Главенчук А. В.</i> Зображення вагітних жінок в мобільній пластиці на верхньопалеолітичному поселенні Анетівка 2	130
<i>Кіосак Д. В.</i> Восьме тисячоліття до н. е. на Півдні України	137
<i>Тощев Г. М.</i> Неолітичні могильники Мамай-Гори	144
<i>Пересунчак О. С.</i> Антропоморфна статуетка з трипільського поселення Тополі	149
<i>Бурдо Н. Б.</i> Усатівська культура. 100 років польових досліджень ..	158

<i>Іванова С. В.</i> Соціальний та хронологічний аспекти в археології (Буджацька ямна культура).....	166
<i>Агульников С.</i> Перехідний період від епохи пізньої бронзи до раннього залізного віку в Пруто-Дністровському межиріччі.....	171
<i>Яцук О. Ю.</i> Типологічне та технологічне розмаїття скляних намистин з високим вмістом міді в Центральній Італії ранньої залізної доби.....	175

ЕЛЛІНСЬКА ОЙКУМЕНА ТА АНТИЧНИЙ СВІТ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

<i>Туренко В. Е.</i> Образ друга і ворога в архаїчній ліриці	184
<i>Вар'ян О. О.</i> Nothoi та образ ідеального громадянина у Стародавніх Афінах	190
<i>Одрін О. В.</i> «Північні греки»: штучний термін чи історико-культурна реальність?	199
<i>Орлик О. Ю., Демчук С. А.</i> Культ Деметри у грецьких полісах Північного Причорномор'я	207
<i>Самойлова Т. Л.</i> Основні етапи економічного розвитку Офіусси-Тіри	214
<i>Снитко І. О., Гаркуша Н. М.</i> Теменос Борисфена в сакральній історії Ольвійського полісу в архаїчну та ранньокласичну епохи	222
<i>Ніколаєв М. І.</i> Хронологічне підґрунтя історії Ольвії IV–I ст. до Р. Х.	226
<i>Папанова В. А.</i> Бронзові вироби з приміських садиб Ольвії	234
<i>Зелінський А. Л.</i> Датування візиту птолемейської військово-морської ескадри до Боспорського царства	240
<i>Савельєв О. К., Красножон А. В., Савельєва К. С.</i> Дослідження в південно-західній частині Тіри-Білгорода в 2020–2021 рр. (попередні результати).....	247

PAX ROMANA

<i>Баукова А. Ю.</i> Історична гідрогеографія північної частини римської провінції Азія в світлі писемних та нумізматичних джерел	257
<i>Кумінова К. А.</i> Образ Індії у «Флоридах» Апулея: історіографія проблеми.....	266
<i>Береговий В. Б.</i> Кипріан Карфагенський та питання жінки у ранній церкві Римської імперії	275
<i>Драгомирецька О. Г., Федорук А. В.</i> Римська спата з могильника біля с. Оселівка: про пізньоантичне озброєння з території Середнього Подністров'я	279

<i>Шевченко О. Б.</i> Дослідження дитячих поховань на прикладі кочових сарматів	284
---	-----

НУМІЗМАТИКА ТА СФРАГІСТИКА

<i>Ізбаиш-Гоцкан Т. О., Колесніченко Є. О.</i> Корпус монет царя Скіла з архіву П. Й. Каришковського	289
<i>Бондаренко А. О., Снитко І. О.</i> Нумізматичні знахідки античного часу з району солоного озера Оджиголь на Херсонщині в контексті початку економічного освоєння ольвіополітами західної частини Гілеї	292
<i>Bodzek J., Zajac B.</i> Olbian Coins Struck in the 1st century AD Found in Central Europe	298
<i>Янов Д. М., Корнусова І. В.</i> Фантазійні підробки античних монет в колекції Одеського археологічного музею	307
<i>Пивоваров С. В., Калініченко В. А.</i> Нумізматичні та сфрагістичні матеріали з городища другої половини XIV ст. в Зеленій Липі	314

ЦЕНТРАЛЬНА ТА СХІДНА ЄВРОПА ДОБИ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

<i>Луговий О. М.</i> Турріс Прокопія Кесарійського та Тіра в VI ст.	323
<i>Лагодич В. Ю.</i> Війна з аварами імператора Маврикія: до питань хронологічних та географічних меж протистояння	332
<i>Kolomiets O. O.</i> To the Question of the Peculiarities of the Use of Building Materials in the Temple Architecture of the Middle and Late Byzantium	341
<i>Димидюк Д. А.</i> Використання дротиків у Вірменії епохи Багратидів (кінець IX – середина XI ст.)	343
<i>Головко О. Б.</i> Свідectво католицького місіонера Бруно Кверфуртського про його подорож до Східної Європи (1008 р.).....	352
<i>Сидоров Г. В.</i> Болгарсько-татарський похід на Константинополь в 1264-1265 рр. та дискусія щодо ролі Ногая в ньому	363
<i>Ліхтей І. М.</i> До питання про коронацію 1261 року чеського правителя Пршемисла Отакара II	370
<u>Добролюбський А. О.</u> «Присмак глінисті»	380
<i>Гулевич В. П.</i> Про виникнення та призначення замку Караул	390
<i>Пилипчук Я. В.</i> Падіння Угорського королівства. Угорщина при Ягеллонах (1490–1526)	398
<i>Федчук О. Б.</i> Образ Кримського ханства в британській свідомості XVI–XVIII ст.	408

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

<i>Казакевич Г. М.</i> Зі Скіфії до Скоттії: довге відлуння середньовічної легенди про скіфське походження ірландців	417
<i>Воротняк І. Д., Данилів М. В.</i> Мотиваційні витоки походів вікінгів: дискурс скандинавських джерел	424
<i>Стасюк О. В.</i> Августин проти Робін Гуда: походження милостині та наміри благочинця у творах середньовічних каноністів (XII–XIII ст.)	435
<i>Чепіженко В. В.</i> Леді де Моун: поважна вдова та вмільй підприємець	443

ЗАХІДНА ЄВРОПА В ЕПОХУ РАНЬОГО МОДЕРНУ

<i>Ціватий В. Г.</i> Інституціональна історія дипломатії та комунікативних практик Європи в добу Середньовіччя і Ранньомодерного часу: моделі комунікації, комунікативні технології, особливості міжкультурної комунікації.	455
<i>Побуцька С. С., Пількевич А. Л.</i> Поява та розвиток нової ідеологічної моделі держави і канонічного права крізь призму ранньої англійської Реформації (1529–1553 рр.)	463
<i>Демчук С. А.</i> Поняття сучасного у нідерландській культурі першої половини XVI століття	470
<i>Івченко О. С.</i> Політичні витоки ідеології конституційного роялізму.	479
<i>Нємченко І. В.</i> Апологія повстання в політичній творчості Олджернона Сіднея	485
<i>Гребцова І. С.</i> Національні мотиви у творчості фламандських майстрів живопису Пітера Брейгеля старшого і Якоба Йорданса	489
<i>Тоцький П. М.</i> Варенн 1791 р.: конституційна криза чи уроки моралі?	500

In memoriam

<i>Нємченко І. В., Луговий О. М., Чепіженко В. В.</i> Андрій Олегович Добролюбський (18 квітня 1949 р. – 28 вересня 2023 р.).....	513
<i>Красножон А. В.</i> На смерть професора Андрія Добролюбського.....	516
Перелік скорочень	518